

Közölhetetlenek vagyunk?*

Kedves Barátaim!

Bár a felkérés a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum részéről, tehát egy hangsúlyozottan tudományos fórumtól érkezett, engedtessek meg, hogy előadásom nem annyira tárgyyszerű értekezés, mint inkább – alkotomhoz szabottan – emlékezés, vallomás és közös gondjainkról való töprengés legyen.

Megfigyelési dossziém szerint 1989. november 29-én délben fél tizenkettő körül – egészen pontosan 11 óra 37 perckor, ahogy ezt a jelentés elején akkurátusan feltüntetik – a Marosvásárhelyen megjelenő Igaz Szó szerkesztőségében egy inkább többé, mint kevésbé hazaáruló jelleggel folytatott beszélgetés során kijelenttem: „Nálunk, ha valami történik, vér fog folyni, nagyon sok vér.”

Évek, sőt évtizedek óta aggódtam, de a félelem már elkopóban volt bennem. Tudtam, hogy szemmel tartanak, sőt le is hallgatnak, de a lovak közé dobtam a gyeplőt, lesz, ami lesz alapon jártattam a szám, s tettem azt a szinte semmit, amit leszorítva, tehetetlenségre kényszerítve megtehettem. A jelentéseket, a lehallgatási és kihallgatási jegyzőkönyveket olvasva, a felvonultatott hatalmi gépezet méreteit számba véve utólag hajlamos lennék elszörnyedni: micsoda mélységek fölött egyensúlyoztunk. De bármennyire is hihetetlen, elmondhatatlan, felfoghatatlan, közölhetetlen a múltunk, amely nem mögöttünk, még csak nem is alattunk van, hanem mellettünk eleven, mert egy ágyban alszunk, szimbiózisban élünk vele, egyre kelletlenebbül ismét nekiruszkodom a vallomásnak.

Műhelybeszélgetésünk résztvevői a rendszerváltozást megelőző évtizedekben különböző helyzetükből adódóan más-más módon

élték meg határontúliségüket. A pokolnak állítólag több bugyra van, a szocialista tábornak ténylegesen több barakkja volt. A romániai barakk kétségtelenül a legkényelmetlenebbek közé tartozott. Nem hiszem, hogy a tanácskozás célja az idevágó ismeretek elismérlése volna, ezért inkább arra térek ki, mi segített bennünket megmaradni, az élni érdemes életnek legalább az illúzióját, a reményét megőrizni. Mindenekelőtt és mindenekfölött az, hogy „éreztek bátran, nem vagyunk magunk”, s ez akkor is viszonylagos vigaszt nyújtott, ha nem lehettek kétségeink afelől, hogy felénk, Kelet-Európában mennyit ér az „én védem őket, ők megvédenek engem” igazsága. Azokban az években fülünkkel a rádióra tapadva éltünk (mi Belső-Erdélyiek nem foghattuk a magyar, a pozsonyi vagy a belgrádi televízió adásait sem), a Kossuth és a Petőfi rádió, a Szabad Európa, a BBC, a Vatikáni Rádió, az Amerika Hangja életünk szerves részévé vált. Lehallgatási dossziémban feljegyezték vallomásomat: nem érdemes kilépni a házból, a lényeges dolgok otthon történnek, s itt elsősorban nyilván a rádióadásokra utaltam. Azt is számon tartották, hogy délelőttönként a szerkesztőségben bőven kommentáltuk, mondhatnám szeminarizáltuk a hallottakat, az idevágó belügyi jelentésekben visszatérő megjegyzés, hogy a tőlünk származó lehallgatott híreket kijegyzetelték a Szekuritáté Belső Tájékoztatója számára. Így lettünk tudtukon kívül a Belső Tájékoztató hűségese külső munkatársai. De a többség számára elérhető rádióadásokon kívül egy szűkebb körnek lényeges kapaszkodót jelentett, hogy a lázas hatvanas-hetvenes évektől kezdve, ama magasban lebegő hazával párhuzamosan, tőle korántsem függetlenül, jól érzékelhetően működött egy másik haza

*Elhangzott a Magyarok a rendszerváltásban a hátáron innen és túl című, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet által rendezett konferencián – Budapest, 2014. október 17.

is a mélyben: hasonló gondolkozású, „jó ügyekre kész” (Ilia Mihály) fiatal és idősebb értelmiségiek – elsősorban, de nem kizárólag irodalmárok – hálózata, amely tagjai társulási ösztönükre hallgatva felismerték egymásraulaltságukat, és közösen fürkésztek a hasznos cselekvés lehetőségei után. Ez a hálózat geneziséjét és céljait tekintve inkább mozgalom volt, mint összeesküvés: az elszigeteltségre törekvő és kényszerítő hatalom szándékának ellenszegülve, a határokat átlépve segítette a nyelvterületen – a Kárpát-medencét és a nyugati emigrációt is beleértve – az információk szabad áramlását, a könyvek, folyóiratok és legfőként a hírek szabad cseréjét. A hírcsere nyomán teremtődött meg előbb spontánul, majd egyre tudatosabban az a futárszolgálat, amely a legsötétebb években huszáros bravúrokkal bőszítette a belügyi szervek embereit. Egyetlen szállal szemléltetném, hogyan épült ki ez a haza a mélyben. Nem is olyan rég, 1967 októberében, a kolozsvári Béke téri kávézóban, az Akváriumban – nemzedékem Pilvax-kávéházában – Balogh Edgár professzorom az asztalomhoz hozott egy fiatalembert, azzal a megjegyzéssel, hogy „nektek ismernetek kell egymást”. Az illető fiatalember Duray Miklós volt. Azonnal kiderült, hogy Miklós közös barátunkhoz, Kapusy Antalhoz tart – aki mozgássérültsége ellenére az egyik legmozgékonyabb ember volt héthatárban –, s az is, hogy talál köztünk a szó. Meghívtam estére magamhoz a padlásszobába, s körbetrombitáltam a baráti kört, hogy magunkfajta, „hasonszőrű” fiatal érkezett Pozsonyból, tele van hírekkel. Össze is gyűltünk. Huszonnégyen. Annak az estének a hangulatából több vers is született, itt csak Kenéz Ferenc három sorát idézem: „A zászló, ha magát kibontja / A szél a társa nem a botja / A szél a társunk, nem a bot.” Lezsák Sándor az előbb említette, hogy én ismertettem meg Pozsonyban Duray Miklóssal, természetesen abból a megfontolásból, hogy nekik ismerniük kell egymást. S ha már itt tartunk: A hetvenes években Lezsák Sándor gyakran jött le Marosvásárhelyre egy-egy beszélgetésre, híreket, kéziratokat vitt és hozott, egy ilyen alkalommal hoztam össze egy marosszentannai tanárral, mert nekik ismerniük kellett egymást. Az illetőt Markó Bélának hívták. Nem minden célzatosság nélkül említtem: Markó Béla első szerzői estjére Lakiteleken

került sor 1978-ban. Az est házigazdája Lezsák Sándor volt.

Nem véletlenül emlegetem ilyen hosszasan és hangsúlyosan azt a mélyben kiépült hazát, amelyben figyeltünk egymásra, határon és héthatáron túliakra, amelyben nemcsak önérzetünket, hanem az együvé tartozás tudatát is erősítette az egymásról való tájékozottság, amelyhez kötődve a szembeszegüléssel, az ellenéléssel alanyi jogon megszerzett személyes szabadság semmihez sem hasonlítható mámora, a bajtársiasság, a bizalom, az egymásraulaltság emlékei ma is melegítenek, amely iránt az évek teltevel egyre erősödő honvágyam van. Meggyőződésem szerint a magyarországi rendszerváltás és a környező államokban élő magyar közösségeknek a rendszerváltozással kapcsolatos élményei szorosan összefüggnek, az itthoni és otthoni események, a civil, a közéleti, a politikai és szellemi megmozdulások évek, sőt évtizedek során interferálódtak, egymást gerjesztették és erősítették. Gondoljunk csak a Charta 77 mozgalom magyarországi visszhangjára (de gondolhatunk a romániai visszhangra is; nálam például Marosvásárhelyen Duray Miklóssal való kapcsolatom miatt házkutattak, és többször kihallgattak, a rólunk Pozsonyban készült fényképeket két határral arrébb, Marosvásárhelyen dugták az orrom alá), a szolidaritási hullámra, amelyet elindított, s emlékezzünk a romániai falurombolás elleni tüntetésekre, amelyek elől végül a hatalom sem térhetett ki. A rendszerváltozást az egyetemes magyarság lényegében együtt, közös sorsa fordulataként élte meg, attól függetlenül, hogy e fordulattal és következményeivel a helyi magyar közösségeknek földrajzi és történelmi meghatározottságuk szerint más-más helyzetben kellett szembenézniük.

Más alkalommal már elmondtam, hogy 1989. december 22-én alkonyatkor házam kapujában állva szemléltük Markó Bélával a szomszédos Szekuritáé hátsó bejáratán ki-be áramló sokaságot (mellékesen: folyt a szabadrablás rendezése), s a nálam visszafogottabbnak ismert barátom megjegyezte: Mától más világ lesz. Ne áltassuk magunkat – válaszoltam –, nem lesz más világ, mert – bár tudtommal világeletemben derűlátónak, Balogh Edgárra utalva „edgáriánusnak” tartottak – nem tudtam elhinni, hogy a múltnak

vége. Akkor már beláttam Székely János igazát, akinek évtizedeken át hömpölygő vitáink során ellentmondtam: a világ szerkezete megváltoztatható, de törvényei nem. Azokban a percekben elsősorban a nacionalizmusra gondoltam, melyet szívósabbnak ismertem, semhogy egyik napról a másikra túl lehessen lépni rajta, s a román–magyar viszonyban új lapot, pláne új könyvet lehessen kezdeni. A politikai hatalmat sokkal könnyebb megváltoztatni, mint az uralkodó eszméket, márpedig Romániában a nacionalizmus volt és maradt uralkodó. Aznap, tehát december 22-én, még egymás nyakába borultunk román ismerőseinkkel, másnap kora reggel a városházán már tanúi lehettünk, hogyan akarták leváltani Király Károlyt, még mielőtt megválasztották volna a megye élére. A fiatal forradalmárok egyik csoportjának (több is volt) szóvivője, a kőtemplomi pópa lánya ráripakodott Királyra, álljon félre, nem látja, hogy az események túlléptek rajta, csak nem képzei, hogy magyar létére főnökösödhet. A harcias fiatal hölgyet akkor még a románok többsége is letácsolta¹, de Király körül (és körülöttünk is) hamar megritkult a levegő, már januárban azon kaptuk magunkat, hogy a megyei és a városi tanács élén egy-egy katonatiszt egyre leplezetlenebbül fenyegetőzik, s mi, a frissen megválasztott tanácsok végrehajtó bizottságainak tagjai szinte semmit sem tudtunk végrehajtani. Megpróbáltunk az árral szembe úszni, nyitottabb és fogékonyabb román kollégáinkkal december 26-án megbeszélésre hívtuk a hangadó magyar és román értelmiségieket, igyekeztünk szót érteni egymással, még egy közös közleményt is kiadtunk *A barátság platformja* címmel (magyar részről Kincses Előd és én, román részről Cornel Moraru és Mihai Sin voltunk a szerzői), de kevesen álltak mellénk, viszont másnap, december 27-én néhányan a megbeszélés résztvevői közül Radu Ceontea vezetésével megalakították a Vatra Românească nevű, nyíltan magyarellenes szervezetet. Ceontea (nyugodjék békében) egy interjúban bevallotta, azon a megegyezést kereső beszélgetésen győződött meg arról, hogy velünk nem lehet szót érteni, s elrettentő példaként említette, hogy a Vártemplom lelkésze, Fülöp G. Dénes magyarul mert felszólalni a románok színe előtt (sic!).

¹ letácsol: elhallgattat, leint, letorkol – tájszó (szerk. megjegyzése)

1989. december 22. után – nevezhetjük fordultnak, rendszerváltásnak vagy sületlen szellemeskedéssel gengszterváltásnak – tehát következett a komor megvilágosodás, de tagadhatatlan, hogy az első napok varázslatosak voltak, s személyre szólt, hogy ez a varázslat kinek mennyire és meddig volt elbűvölő. Számomra a több évtizedes szorongást feloldó, felszabadító élmény az volt, amikor december 27-én este ott álltunk a városháza előtt Lezsák Sándorral, és a forgalmat irányítva hangtölcsérbe kiabáltuk: Balra kanyarodjatok, gyülekező a Hadsereg téren! Úgy emlékszem 146 autóból állt a konvoj, amely élelmiszert, gyógyszert és könyveket hozott, az első kocsiban, egy Trabantban, Fuhrmann Imre kuporgott, az utána következőkből is jórészt barátaim és ismerőseim, a mélyben csodásan működő haza bejáratott futárai köszöntek rám. Az anyaország sokáig (tulajdonképpen mindmáig) erejét meghaladva özönlötte Erdélybe a segélyeket (azonnal kialakult a segélyek vámszedőinek egyre szélesebb rétege), de a segélyeknél is fontosabb volt, hogy kinyílt a világ, útlevélhez lehetett jutni, a dörzsöltebbek már Magyarországon ünnepelték az újévet.

A magyar diplomácia azokban a napokban kített magáért. Egy küldöttség még decemberben Bukarestbe repült, s biztosította az új vezetőséget, hogy az anyagi segítségen túlmenően Magyarország készen áll új fejezetet nyitni a két ország kapcsolatában. A média résen volt: december 25-én éjjel, miközben néhányan Sütő Andrást őrizve virrasztottunk, bekopogott az ablakon Chrudinák Alajos, aki Menyőről, Tőkés Lászlótól érkezett. Nyomában özönlött az ismert és ismeretlen újságírók és filmesek hada. A hangadó értelmiség is gyorsan mozdult: január 6-án Sütő András lakásán Csoóri Sándor fogadására gyűltünk össze, kíséretében ott volt az akkor még számunkra ismeretlen Antall József.

Azt hiszem, letelt a számomra kiszabott idő, ezért itt megszakítom a minden bizonnyal túlságosan is személyesnek tűnő emlékezést. De türelmetekkel visszaélve meg szeretném osztani veletek egy gondomat.

Én – talán nem vagyok ebben egyedül – fiatal koromban úgy éreztem, hogy fafejű öregekkel vitázom át az ifjúságomat. Vénségemre megijedtem magamtól, mert úgy érzem, fafejű fiatalokkal

vitázom át az öregségemet. Pedig egykor biztos voltam abban, hogy mindig szót fogok érteni a fiatalokkal, éppen azért, mert annyi értetlenségbe ütköztem. Nem panaszként mondom – utálok, hogy a panaszkodásból népszokás lett –, de értetlenül állok az értetlenség előtt. Arról van szó, hogy mások mellett mi, a tanácskozás résztvevői is, akarva-akaratlanul láttuk történni a történelmet: nemcsak körülöttünk, hanem velünk történt meg, sőt bizonyos értelemben általunk is, mert belekeveredtünk, belekevertük magunkat. Élményeinket szeretnénk átadni az utánunk jövőknek, hátha vállra veszik gondjainkat, okulnak hibáinkból, titkon azt is reméljük, talán valakinek sikerül végigvinni azt, ami nekünk nem, vagy csak félig sikerült. Régóta tudom, hogy az emberi haladás egyik legnagyobb akadálya az, hogy a tapasztalatok jó része személyre szóló, s mint ilyen átadhatatlan, mégis elkeserít, amikor az értetlenség falába ütközöm. Mostanában a szokásosnál gyakrabban faggatnak fiatal történészek, s rémülten állapítom meg: vagy én kommunikálok rosszul, vagy a kérdezők képtelenek felfogni, amit mondok. Ők mást olvastak vagy hallottak arról, amit én láttam és átéltem, s olvasmányaiknak jobban hisznek, mint a mi személyes tapasztalatainknak. Nemcsak a történelmet láttam történni, hanem a történetírást is, s bevallom, retrospektíve is kételem támadtak a történelmi igazsággal szemben. Rossz pillanataimban – egyre gyakrabban vannak ilyenek – már azt sem tartom teljesen valószínűnek, hogy a történelem nagy pillanatait pontosan úgy történtek, ahogy a krónikások beszámolnak róla. Még szerencse, hogy március 15-ével kapcsolatban Petőfi Sándornak hiszek. Marosvásárhely fekete márciusáról például meggyőződésem szerint jóindulatú és felkészült fiatal magyar történészek tollából a tárgyilagosság álcája mögött pontatlan és ezért hamis könyv született, amely ugyanazzal a mércével méri a

védekezőt és a támadót, s elmarasztalja a magyarokat, mert – Bálint György szavaival – „példátlan brutalitással védekeztek.” (Bálint György a múlt század harmincas éveiben idézi egy polgári újság szalagcímét: „A tüntetők példátlan brutalitással védekeztek.”) Ugyancsak Bálint György halhatatlan figyelmeztetése kívánkozik ide: „Ifjú felháborodók, legyetek tárgyilagosaak. Ne mérjétek egyenlő mércével!” Félreértés ne essék: nem a történészek objektivitására való törekvésének a jogát kérdőjelezem meg, hanem a lényegre látó elemzést hiányolom. Vigaszért vagy legalább magyarázatért Ryszard Kapuścińskihez fordulok – szeretem Kapuścińskit, mert lényegre látó író –, aki szomorúan ír arról, hogy: „Van a tudásnak olyan része, amely az adott időszak, kor, nemzedék légkörében honos. Ezt a tudást csak az birtokolhatja, aki abban a korban él, ez a tudás nem adható át, nem szerepel a kézikönyvekben. Ez az oka annak, hogy még komoly történészek szövegében is sok a hézag, a fehér folt, az aránytalanság, a félreértés, a téves ítélet, s ezek nem rosszindulatból vagy közönséges felszínességből fakadnak, hanem abból, hogy az illető történész nem tudja beleélni magát a korba, nem tapasztalta meg személyesen azt, amiről ír.”

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum munkatársainak óriási a felelőssége a teljes igazság kíméletlenül pontos feltárásában, ezért a kutató kíváncsiságán kívül az átlagnál jóval erősebb empátiát várunk el tőlük, amikor azokkal beszélnek, akiket a bőrükön és a bőrük alatt égetett mindaz, amit azokban az években és évtizedekben átéltek. Mert lehet, hogy igaza van a költőnek, hogy „minden elmondhatatlan” (Hervay Gizella), az is lehet, hogy a replikában is van igazság, „minden felfoghatatlan”, de nem nyugodhatunk bele abba, hogy egymás számára közülhetetlenek vagyunk.

Az idő mérhetetlen (részlet)